

استاد حسین مصدق زاده

آخرین بازمانده این خاندان هنرمند

سید مهدی سجادی نائینی

خیز تا بر کلک آن نقاش جان افشان کنیم
کاین همه نقش عجب در گردش پرگار داشت

وی را می‌توان آخرین بازمانده خاندانی دانست که از دوران صفویه در اصفهان آن روزگار کاشیکار بودند و با شیوه‌های مختلف این هنر بدیع، بناهای مذهبی و سایر آثار کشورمان و دیگر ممالک را زینت می‌بخشیده‌اند.

استاد حسین در سال ۱۳۰۴ شمسی در اصفهان به دنیا آمد. پدر او مرحوم استاد عبدالغفار مصدق زاده بود که او نیز فرزند مرحوم استاد محمد مصدق، کاشیکار برجسته عصر قاجار بود.

پدران استاد حسین از دوران صفویه از استادان بی‌بدیل هنر کاشیکاری بوده‌اند که هر یک در دوران خود از شهرت و آوازه چشمگیری برخوردار بودند و هم اینک نام اکثر آنان بر کتیبه‌های مساجد و بناهای اصفهان و دیگر شهرها مخلد است.

استاد حسین در سنین کودکی و صباوت بود که پدرش تصمیم گرفت این هنر را به وی و محمد فرزند دیگرش که دو سال از حسین بزرگتر بود بیاموزد.

مرحوم حاج عبدالغفار به اندازه‌ای به این هنر علاقه‌مند بود که وصیت کرده بود فرزنداناش حتماً آن را فراگیرند،

۱- برای اطلاعات بیشتر از هنر کاشیکاری و شیوه‌های آن به کتاب کاشیکاری ایران تألیف محمود ماهرانقش، از انتشارات موزه رضا عباسی مراجعه شود.

کاشیکاری از هنرهایی است که از دوره سلجوقیان آغاز شده و در دوره تیموریان تکامل یافته و در عصر صفویان به اوج اعتلا رسیده است.

قرنهاست که کاشی نقش عمده‌ای در تزیین بناهای اسلامی داشته و با شیوه‌های متفاوت زینت‌بخش بناها بوده است. به طوری که امروز در میان آثار نفیس تاریخی کمتر بنایی است که با کاشیهای معرق و هفت‌رنگ و خشت و مقرنس و معقلی و... تزئین نیافته باشد. نام کاشی نیز به عنوان یک هنر دستی مهم و قدیمی و مشهور در کنار سایر فنون و هنرها جای والایی برای خود یافته است.^۱

شهر اصفهان به دلیل شرایط خاص اقلیمی و استعداد و خلاقیت و ذوق و هنر و پشتکار و قناعت هنرمندان اصفهانی در طول تاریخ بعد از اسلام به عنوان یکی از مراکز مهم صنایع دستی، از جمله کاشیکاری مورد توجه هنرشناسان و هنردوستان قرار گرفته است.

استاد حسین مصدق زاده هنرمند کاشیکار و طراح معروف کاشی از هنرمندانی است که توانسته است با درک محضر بهترین و شایسته‌ترین استاد این فن یعنی پدر مرحومش و نیز با اتکای به استعداد خدادادی و در سایه لیاقت و پشتکار، در طول بیش از شش دهه آثاری به وجود آورد که به حق، هر یک دنیایی زیبایی و رمز و راز و ابتکار و خلاقیت را در خود نهفته دارند.

سر زبانها انداخت به طوری که پس از مدت کمی او را برای مرمت کاشیهای سردر مسجد جامع کبیر و سردر امیرچخماق یزد به آن شهر دعوت کردند. خلاقیت و ابتکار استاد حسین و شهرتی که او و برادرش مرحوم استاد محمد به دست آورده بودند، مرحوم عبیسی بهادری هنرمند مشهور را که در آن روزگار، هنرستان هنرهای زیبا را اداره می کرد بر آن داشت تا از وجود این دو برادر برای تدریس در هنرستان استفاده کند.

در هنرستان هنرهای زیبا استاد حسین توانست به بهترین نحو رموز و دقایق کاشیکاری و کاشی سازی و کاشی تراشی و انواع شیوه ها و فنون این هنر را به هنرجویان بیاموزد. به زودی کارشناسان و محققان و پژوهشگران ایرانی و خارجی، این دو برادر هنرمند را که دقیقاً در پی اجرای وصیت پدر، با تمام وجود در اعتلای این هنر فعالیت می کردند شناختند. در این مورد استاد حسین برای نگارنده این سطور می گفت: «... هنگامی که سردر امامزاده اسماعیل را مرمت می کردم پروفیسور پوپ که در معیت آندره گدار به بازدید امامزاده آمده بودند با ملاحظه شگردها و

تا چراغ فروزانی که از روزگار صفویان در این خاندان روشن بود، همچنان نورافشانی کند.

استاد حسین می گوید: «وقتی به پدرم قول دادم برای آموختن این هنر از هیچ کوششی فروگذار نکنم، ده ساله بودم!»

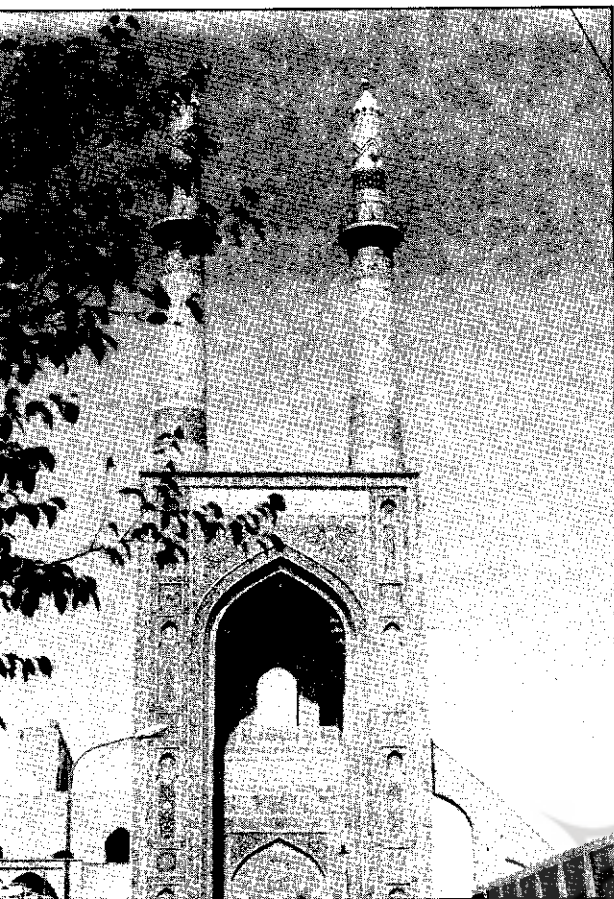
دوران کودکی استاد در حالی می گذشت که پدرش کاشیهای معرق سردر مسجد امام (مسجدشاه آن زمان) را مرمت می کرد و در ضمن رموز و دقایق کار را نیز به او و فرزند دیگر (مرحوم استاد محمد مصدق زاده) می آموخت.^۲

استادی پدر دیری نپایید چرا که دو سال بعد، حاج عبدالغفار در سفر کرمان درگذشت و استاد حسین ۱۲ ساله، حاج یدالله مغزی را که خویشاوندش بود به استادی برگزید. کار در کنار استاد جدید دو سال ادامه یافت و استاد حسین که در سنین نوجوانی بود تصمیم گرفت شخصاً کار کند. بنابراین در همان سن و سال، مرمت کاشیهای داخل و بیرون و مناره مدرسه چهارباغ امام صادق^(ع) را شروع کرد.

مرمت و تعمیر کاشیهای این بنای نفیس و مشهور که در آن روزگار زیر نظر مرحوم ضیاء سیدالعراقین اداره می شد، آنچنان با مهارت انجام شد و کار استاد، به حدی اصولی بود که استادان و اهل فن، روش او را مورد تأیید قرار دادند و او را تشویق کردند.

این کار چشمگیر نام او را در اصفهان و سایر شهرها بر

۲- نگارنده این سطور مرحوم استاد محمد مصدق زاده را در فصلنامه فرهنگ اصفهان، شماره ۹ و ۱۰ پاییز و زمستان ۱۳۷۷، به تفصیل معرفی کرده است.

سردر مسجد جامع کبیر یزد

شیوة کار من فوراً دانستند که حاج عبدالغفار پدر من بوده است...^۳

استاد حسین مصدق‌زاده در طول بیش از ۶۰ سال کار مداوم خدمات بسیاری به هنر کاشیکاری ایران کرده است که ذکر تمامی آنها از گنجایش صفحات این نوشته بیرون است. تا آنجا که استاد به‌خاطر می‌آورد در طول حیات پُربار خود توانسته است کاشیکاری ۶۲ محراب، ۳۳ سردر مسجد، ۱۸ منار و ۹ گنبد را طراحی و اجرا کند.

بسیاری از این کارها که مورد بازدید استادان و اهل فن قرار گرفته مورد تأیید کامل آنها بوده و هیچ نقصی در آنها مشاهده نکرده‌اند. از جمله این کارشناسان، آندره‌گذار است که در برخی نوشته‌هایش بر این نکته تأکید کرده است.^۴ به‌طور کلی آثار استاد حسین مصدق‌زاده را می‌توان به

سه دسته قسمت تقسیم کرد:

الف - در اصفهان: استاد به دلیل علاقه‌ای که به زادگاهش دارد، آثار بسیاری در این شهر از خود بر جای گذاشته که مهمترین آنها عبارت‌اند از:

- تعمیر و مرمت مدرسه علمیه امام صادق (ع) (مدرسه چهارباغ) و مسجد جامع که ۷ سال به طول انجامیده است.
- طراحی کاشیکاری مهمانسرای عباسی و نمای سردر به‌صورت معرق برجسته و داخل که به صورت معقلی بازسازی شده است. آثار استاد حسین در مهمانسرای عباسی تحسین و اعجاب کلیه شخصیت‌ها و مهمانان خارجی را برانگیخته است.

- طراحی مقرنس سردر مسجد سید و تعمیر و مرمت پشت‌بغل‌های ایوان‌های شرقی و غربی و مرمت کاشیهای داخل مسجد که ۲ سال به طول انجامیده است.
- طراحی سردر ورودی امامزاده زید به‌صورت معرق و مقرنس.

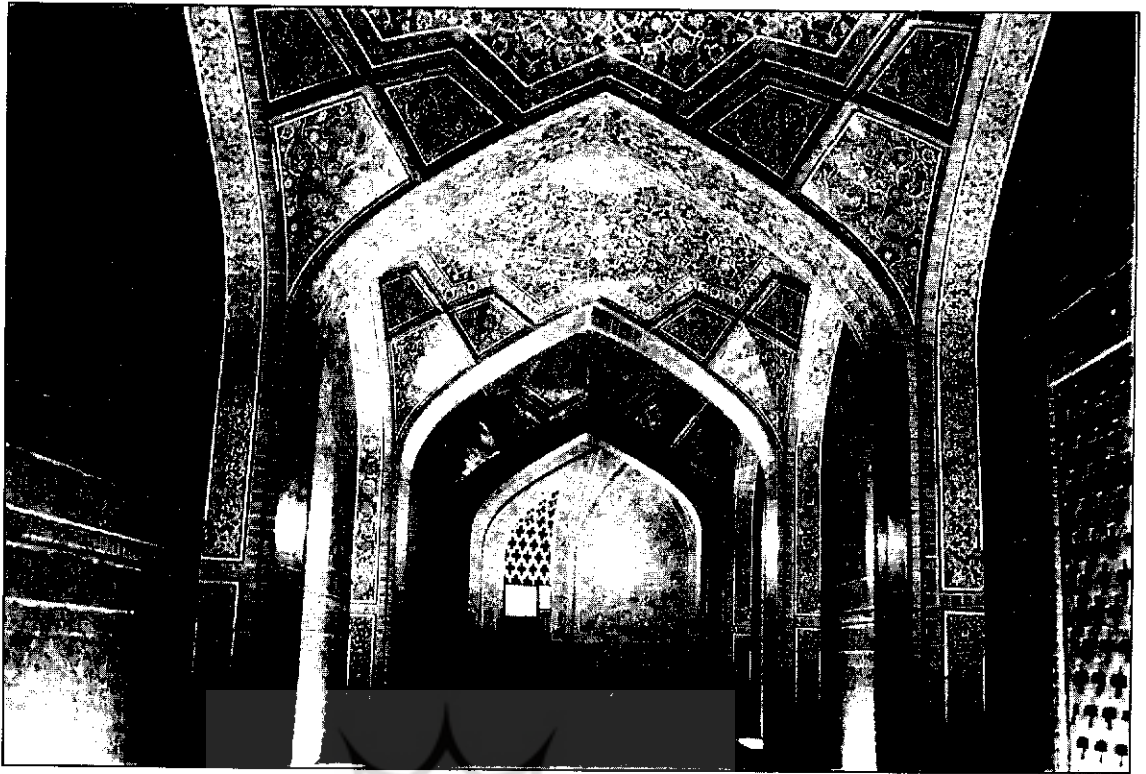
- سردر امامزاده اسماعیل.

- تعمیرات سردر ورودی مسجد امام که به صورت معرق انجام شده است.

- تعمیرات کاشیهای گنبد که در ابتدا به صورت ^{۱۶} قالب‌گیری شده و سپس با مرمت کاشیهای معرق و اسلیمی و ختایی بر روی گنبد نصب شده است. کار مرمت گنبد که نیمه‌ای از آن تا به حال انجام شده و چگونگی قالب‌گیری آن از جمله کارهای نمایانی است که مورد تحسین کارشناسان ایرانی و خارجی قرار گرفته است.

۳- پروفیسور «آرتور آپهام پوپ» مستشرق و ایران‌شناس مشهور از جمله کارشناسان برجسته معماری و هنر ایران بود که با تألیف کتب و رسالات متعدد و ایراد سخنرانی‌های بسیار عمرش را در بررسی و معرفی آثار هنری ایران صرف کرد. حاصل کوششهای این دانشمند بجز کتابها و مقالات پراکنده یک دوره تاریخ هنر ایران به‌نام «بررسی هنر ایران» است که برخی از مجلدات آن به فارسی ترجمه و منتشر شده است «پروفیسور پوپ» در هنگام حیات وصیت کرد پس از مرگ در اصفهان به خاک سپرده شود. هم اینک او و همسرش دکتر فیلیس آکرمن که او نیز ایران‌شناس بود در جوار پل خواجوی اصفهان به آرامش ابدی رسیده‌اند.

۴- «آندره‌گذار» فرانسوی، مهندس، معمار و کارشناس برجسته معماری اسلامی است که سالها مدیر کل باستان‌شناسی و عتیقات بوده و بسیاری از مساجد و آثار تاریخی ایران را مرمت کرده است. از «آندره‌گذار» آثار بسیاری درباره هنر اسلامی چاپ و منتشر شده که معروفترین آنها ۴ جلد کتاب «هنر ایران» است که به فارسی ترجمه و چاپ و منتشر شده است. همسر او یدا‌گذار نیز در کنار شوهرش تحقیقات و بررسیهای فراوانی درباره هنر اسلامی کرده است.

کاشیکاری راهرو مسجد شیخ لطف‌الله (عکس از پیام انتخابی)

- سردر خانه هنرمندان اصفهان: حاشیه اطراف این سردر خط بنایی است و اطراف آن گره تند و وسط آن خط نستعلیق و ختایی.
- مسجد حاج محمدجعفر آواده‌ای: توضیح اینکه در جریان جنگ تحمیلی مقرنس‌های این اثر نفیس که از شاهکارهای معماری دوران قاجار است آسیب بسیار دید. استاد با دقت و علاقه و پشتکار بسیار سر در شبستان را به سبک معرق و اسلیمی و ختایی بازسازی کرد و کاشیکاری داخل شبستان را نیز به سبک معرقی مرمت نمود. مهارت و تسلط استاد حسین در بازسازی مسجد به حدی بود که کلیه کارشناسان و هنرمندان و استادان فن پس از ملاحظه آن به اتفاق آن را مورد تأیید قرار داده و بر آن صحنه گذاشتند.
- کارهای پراکنده استاد حسین در اصفهان نیز بسیار است که به دلیل رعایت اختصار از ذکر آنها خودداری می‌کنیم.
- ب- سایر شهرهای ایران: چنانکه در آغاز سخن گفته شد استاد حسین مصدق‌زاده در اکثر شهرهای ایران و بسیاری از شهرهای جهان آثاری به وجود آورده که هر یک در حد خود شاهکاری از هنر و خلاقیت و مهارت هستند. به یقین معرفی و تشریح تمامی این آثار - که بعضی از آنها مربوط به دوران نوجوانی و جوانی اوست - سخن را به درازا خواهد برد. بنابراین با رعایت اختصار برخی از آنها را ذکر می‌کنیم:
- مرمت کاشیکاری مسجد جامع کبیر و سردر امیرچخماق یزد.
- در قم کاشیکاری‌های دور صحن آستانه مقدسه حضرت معصومه (س) را به شیوه رسمی‌بندی بازسازی کرده و در مدت ۵ سال در این شهر آثار بی‌ظنیری به وجود آورده، برخی از این مرمت‌ها با همکاری عمومی وی حاج احمد مصدق‌زاده صورت گرفته است.
- در مشهد مقدس نیز قسمتی از کاشیکاری صحن امام خمینی (ره) حرم حضرت رضا (ع) را به شیوه معرق و رسمی‌بندی و مقرنس بازسازی کرده است.
- در نیشابور کاشیکاری گنبد آرامگاه خیام را به سبک معرق و اسلیمی و ختایی طراحی کرده است.
- سردر ورودی بانک خون تبریز که آن نیز به شیوه معرق و اسلیمی و ختایی است.
- طراحی کاشیکاری مسجد جامع خوانسار که به شیوه مقرنس و رسمی و گره‌کاری و خط ثلث است.
- طراحی کاشیکاری ضعیف‌خانه خوانسار که به شیوه معرق و گل و بوته و ختایی انجام شده است.

- طراحی کاشیکاری محراب مسجد حاجی در گلپایگان به صورت مقرنس و رسمی و گره کاری و خط ثلث.
 - طراحی کاشیکاری مسجد ولی عصر گلپایگان که به صورت رسمی و معرق انجام شده است.
 - طراحی کاشیکاری مسجد آقامسیح گلپایگان با شیوه معرق.
 - طراحی کاشیکاری سقاخانه حضرت ابوالفضل^(ع) با شیوه مقرنس و معرق.
 - طراحی سردر امامزاده گوگرد گلپایگان با شیوه رسمی بندی و مقرنس.

- طراحی محراب مسجد جامع گوگرد گلپایگان که به دستور حضرت آیت الله گلپایگانی^(ره) با شیوه رسمی بندی و معرق انجام شده است.

- مسجد امیرالمؤمنین^(ع) در شهر لار که طراحی کاشیکاری گنبد به شیوه معرق و اسلیمی و ختایی و طراحی مناره ها به صورت معرق و ترنج و خط ثلث و اسلیمی و ختایی و گره کاری انجام شده است.

- طراحی کاشیکاری ۴ سردر بازار امام خمینی شهر لار که به شیوه گل و بوته و اسلیمی و ختایی انجام شده است.
 - محراب مسجد لار به صورت رسمی بندی و معرق و خط ثلث طراحی شده است.

- کاشیکاری های گنبد شاهچراغ (احمد بن موسی^(ع)) و قسمتی از اطراف صحن شاهچراغ و مسجد جامع شیراز.
 ج - خارج از ایران: استاد مصدق زاده در سایر کشورها نیز آثاری دارد که نشان دهنده ذوق و هنر هنرمندان مسلمان ایرانی است. برخی از این آثار عبارت اند از:

- در نجف اشرف: در حرم حضرت علی بن ابیطالب^(ع) استاد، کاشیکاری زیر گنبد را که مربوط به دوره صفویه بود مرمت کرد. علاوه بر آن ایوان حرم را نیز به شیوه معرق مرمت نمود. در بارگاه امیرالمؤمنین^(ع) آنچنان با استادی کار کرد که شاعری برای او سرود:

معرق کرده ایوان نجف را

به دست آورده عنوان و شرف را
 - در کربلای معلی، صحن حرم سالار شهیدان حضرت سیدالشهدا حسین بن علی^(ع) و داخل حرم حضرت ابوالفضل^(ع) را با شیوه معرق و مقرنس مرمت نمود و در این مورد آنچنان نظرها به او جلب شد که مقامات دولت عراق او را به سفرهای تشویقی به کشورهای عربستان و

اردن و سوریه اعزام کردند. و در همین زمان بود که آوازه هنر استاد حسین مصدق زاده از مرزهای ایران به کشورهای خارجی رسید.

- در کاظمین بارگاه حضرت موسی بن جعفر^(ع) و حضرت جواد^(ع) را به شیوه رسمی و معرق و کاشی هفت رنگ تعمیر و مرمت نمود.

- در سوریه حرم حضرت رقیه^(س) را مرمت کرده و کاشیکاری های آن را تعمیر کرد.

- کاشیکاری مسجد کبود ایروان، که در آن طرح های استاد به حدی زنده و درخور توجه بودند که اکثر مقامات و شخصیت های مسؤول وی را مورد قدردانی قرار دادند.

- در نخجوان کاشیکاری مسجد جامع این شهر را مرمت نمود و بسیاری از آنها را بازسازی کرد.

- در شهر پنج رود تاجیکستان، طراحی کاشیکاری آرامگاه رودکی سمرقندی شاعر بزرگ پارسیگو را انجام داد. این طرحها به طوری توجه همگان را به خود جلب کردند که مقامات و مسؤولان موزه شهر پنج رود از او درخواست کردند تا برخی از آثار او در موزه این شهر به نمایش عمومی در آید. و چنین شد و تا مدتها مردم تاجیکستان دسته دسته به تماشای طرحها و آثار استاد حسین می رفتند.

- بیمارستان هلال احمر دوبی، این طرحها نیز مجموعه ای از خلاقیت و ابتکار به شمار می روند.

- طراحی کاشیکاری حسینیه محله منصوریه کویت.

- سردر برخی ادارات در شیخ نشین عمان.

همان طور که گفته شده آثار استاد حسین در خارج نیز همچون داخل کشورمان بسیار متعدد و متنوع هستند که معرفی آنها در اینجا به اختصار صورت گرفت.

در آغاز سخن گفتیم مرحوم حاج عبدالغفار پدر استاد حسین از استادان برجسته این هنر بود که همچون پدر و نیاکنش در اعتلای این رشته از صنایع دستی ایران گامهای مؤثر و بلندی برداشت.

ذکر این نکته بی مناسبت نیست که پس از سقوط دولت صفوی و قتل عامها و خرابیهای وحشتناکی که در اصفهان به وقوع پیوست این شهر از آن همه عظمت عاری گردید. در حکومت افشار و زند نیز توجه چندانی به اصفهان نشد، به طوری که زمینه تخریب بناهای تاریخی به تدریج فراهم گردید.

در دوره قاجار معماری و هنرهای وابسته به آن از وابستگی درباری به بخش خصوصی انتقال یافت. بنابراین هنرمندان ناگزیر شدند سنت و نوآوری را درهم آمیزند. این نوآوری که در کاشیکاری بیش از سایر هنرها گسترش یافته بود باعث شد تا میراثهای فرهنگی بیش از گذشته مورد بی توجهی قرار گیرند و حتی هنرمندان نیز تا حدی نسبت به آثار تاریخی راه بی مهری در پیش گیرند.

در چنین اوضاعی بود که مرحوم حاج عبدالغفار مصدق زاده مرمت بناها را در رأس همه کارهایش قرار داد. تعمیر مناره‌ها و گنبد مدرسه چهارباغ و گنبد مسجد شیخ لطف‌الله و مسجد امام نشان‌دهنده این طرز فکر آن مرحوم است. او که میراثهای فرهنگی اصفهان را در خطر می‌دید حتی فرزندان و شاگردانش را نیز به این مهم تشویق و ترغیب می‌کرد.

از دیگر خصوصیات آن مرحوم که به فرزندان نیز منتقل شده بود، توجه به بنیادهای فکری و مذهبی بود. اعتقادات دینی این استاد که حافظ کل قرآن بود به‌حدی در فرزندش تأثیر گذاشته بود که در جای‌جای آثار او فکر سلیم و اعتقاد محکم به چشم می‌خورد. بنابراین جا دارد آموزشهای این استاد مرحوم را در پرورش استاد حسین - اگر چه زمان آن بسیار اندک بود - تا حد بسیار زیادی مؤثر بدانیم. آقای دکتر عبدالله جبل عاملی محقق و پژوهشگر و معمار معروف که سالها در زمینه تاریخ هنر معماری اسلامی در دانشگاهها تدریس کرده و کتب و رسالات متعددی تألیف و ترجمه نموده است، از جمله کسانی است که مدتی طولانی با استاد مصدق‌زاده همکاری نزدیک داشته و به سبک کار و نقش مؤثر او در اعتلای این هنر اشراف دارد. ایشان عقیده دارند از عواملی که باعث پیشرفت هنر یک هنرمند می‌شود علاوه بر لیاقت و پشتکار شخصی و استعداد خدادادی، وجود استاد و تربیت‌کننده خوب و شایسته است. و استاد حسین جدا از شایستگی و اهلیت شخصی و ممارست خستگی‌ناپذیر، توانست به خوبی مکتب پدر را درک کرده و به صورت دقیق و قابل ستایش راه او را ادامه دهد. به نظر این استاد معماری، استاد حسین فقط استادکار تراش و نصب کاشی نیست، بلکه در طراحی نیز مهارت تمام دارد، و طرحهای او نشانه تسلط وی بر انواع و اقسام شیوه‌های کاشیکاری است.

دکتر جبل عاملی استاد مصدق‌زاده را مرد کار می‌داند و در مورد نحوه فعالیت او می‌گوید در بین ۱۲۰ نفر از کسانی که در مسجد جامع ایروان کار می‌کردند، مصدق‌زاده اولین کسی بود که کار را شروع می‌کرد و آخرین کسی که دست از کار می‌کشید نیز، هم او بود. ضمن آنکه در خلال کار به کرات به شاگردان و استادکاران و همکارانش درباره دقت و کیفیت کار سفارش می‌کرد. و در مورد خصوصیات اخلاقی استاد مصدق‌زاده می‌گوید، در طول بیش از ۳۰ سال که از آشنایی من با ایشان می‌گذرد، حتی یک کلام ناصحیح یا اشتباه یا کذب در هیچ زمینه‌ای از وی نشنیده‌ام و تصور نمی‌کنم در اصفهان کسی باشد که این گفته را تأیید نکند...

استاد حسین مصدق‌زاده از بدو تأسیس «اداره باستان‌شناسی» که بعداً «فرهنگ و هنر» شد و سپس به «سازمان میراث فرهنگی» تغییر نام داد، نهایت همکاری را با این دستگاه مبذول داشته است. حتی همکاری به‌حدی بود که اکثر کارشناسان و دست‌اندرکاران وی را یکی از عوامل مؤثر تداوم هنر کاشیکاری می‌دانند.

در حال حاضر استاد حسین مصدق‌زاده در شیوه‌های معرق، گره، خط بنایی، خط کوفی، رسمی‌بندی، مقرنس، معقلی، پیلی، گره‌های تند و کند و سایر شیوه‌های کاشیکاری و کاشی‌سازی در اصفهان و سایر شهرها به کار مشغول است. وی بارها مورد تشویق مقامات و مسؤولان داخل و خارج کشور قرار گرفته و اکثر هنرشناسان او را نماینده بلافصل استادکاران کاشیکار ایران از عصر صفوی تا به حال به‌شمار می‌آورند. او نیز همچون پدر مرحومش، فرزندان خود را به فراگیری این هنر تشویق و ترغیب کرده است. به‌طوری که دو پسر او که در ۴۰ و ۴۲ سالگی هستند زیر نظر او به کار مشغول می‌باشند.

از آثار حسین مصدق‌زاده، فیلمها و گزارشهای متعددی تهیه شده که علاوه بر پخش از شبکه‌های مختلف سیما، برای آموزش این هنر نیز مورد استفاده سازمانهای مربوط قرار می‌گیرد.

در پایان سخن این نکته را اضافه کنیم که وجود این استاد ۷۶ ساله در ماندگاری هنر کاشیکاری نقش اساسی داشته است. برای این هنرمند پر تلاش عمر پُر برکت همراه با سلامت آرزو می‌کنیم.